

СТАНОВЛЕННЯ СУФІКСАЛЬНОЇ АКЦЕНТУАЦІЇ ДІЕСЛІВ ПЕРШОГО СТРУКТУРНОГО КЛАСУ В ПІВДЕННО- ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено становлення суфіксальної акцентуації вербативів першого структурного класу з автохтонними коренями. Усі вони характеризуються похідністю основ, семантичною співвіднесеністю з однокореновими дериватами різних структурних класів і типів акцентуації, процесуальністю семантики, рідше — стану, а суфіксальні утворення — графемою недоконаного виду, рухомим наголосом (у межах реляційного суфікса), мотивованого здебільшого наголосовою аналогією до вербативів пізньопраслов'янської рухомої акцентної парадигми та дериваційними процесами.

Ключові слова: суфіксальна акцентуація (рухомість наголосу в межах афікса), наголосова аналогія, пізньопраслов'янські акцентні парадигми (баритонована, окситонована й рухома), мотивувальні основи.

Дієслова суфіксального типу акцентуації, порівняно з вербативами кореневого, у південно-західному наріччі відзначаються нижчим ступенем продуктивності вжитку. У морфологічному плані вони виявляють належність до першого, другого, третього, четвертого й п'ятого структурних класів, морфемні структури яких представлені відповідними афіксами основи (-ува-, -ва-, -а- (-'и-), -і-, -ота-); у лексико-семантичному й семантико-граматичному — спроможність кореляції зі спільнокореновими вербативами більшості структурних класів; у дериваційному — похідність основ і розширення потенційних можливостей лексико-семантичної деривації при наголосовій диференціації омонімічних відношень¹; в акцентуаційному — закріпленість наголосу за суфіксом «класу основи в усіх особових формах однини і множини»².

Вербативи першого класу характеризуються помірним ступенем продуктивності вжитку, процесуальністю семантики, структурною одноманітністю³ (з переважанням запозичених коренів), суфіксом класу основи -ува-

¹ Іваночко К. Наголос і становлення гетерогенних омонімів-вербативів третього структурного класу в південно-західних говорах української мови // Вісник Київ. нац. лінгвіст. ун-ту : Серія «Філологія» / Голов. ред. М. П. Баган — К., 2017. — Т. 20. № 2. — С. 17–27; Іваночко К. Наголосова варіантність предметних ономастив третього структурного класу в південно-західних говорах української мови / Наук. вісн. міжнар. гуманітар. ун-ту : Серія «Філологія» / Голов. ред. І. В. Ступак. — О., 2017. — № 28. — С. 15–20.

² Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток. — Л., 2002. — С. 355.

³ Там же. — С. 357.

(-ова-), що є дериваційним набутком здебільшого східнослов'янських мов, та наголосовою однотипністю. Вони репрезентують семантичну спроможність співвідноситися зі спорідненими утвореннями третього, дев'ятого і, рідше, восьмого, п'ятого й четвертого структурних класів, суфіксальну акцентуацію, що виводиться з пізньопраслов'янських баритонованої, окситонованої й рухомої акцентних парадигм мотивувальних дериватів.

Попри дослідження особливостей наголошування означених вербативів української мови в діахронному й синхронному аспектах⁴ на периферії акцентологічних студій виявився процес становлення їхньої суфіксальної акцентуації в південно-західному наріччі української мови, визначеного В. Винницьким як рухомий акцентний тип у межах суфікса⁵, у тому числі й наголосова співвіднесеність з пізньопраслов'янськими акцентними парадигмами мотивувальних дериватів. Нез'ясованими залишилися й причини зміщення наголосу з кореневої морфеми дієслів пізньопраслов'янської баритонованої I а.п. та баритонованої II а.п. на суфікс класу основи. До актуалізованих проблем акцентуаційного аналізу зараховуємо й зміщення наголосу з кореневих чи афіксальних (відсубстантивних) морфем їхніх мотивувальних номінативів колишніх баритонованої, окситонованої, як, зрештою, і рухомої акцентних парадигм. Поза увагою акцентологів виявилось й співвіднесення наголосу в префіксованих дериватах з процесами імперфективації.

Предметом акцентуаційного аналізу стали вербативи з автохтонними коренями, оскільки запозичені не піддаються наголосовій співвіднесеності з пізньопраслов'янськими акцентними парадигмами. Мета розвідки — дослідити становлення суфіксального акцентного типу дієслів першого структурного класу, що передбачає розв'язання таких завдань: з'ясування етимологічних особливостей аналізованих вербативів, як і належності мотивувальних дериватів до відповідних пізньопраслов'янських акцентних парадигм; пояснення причин набуття суфіксальної акцентуації девербативами колишньої а.п.а., як і деномінативами колишніх а.п.а., а.п.б., а.п.с.; простеження кореляції наголосу з процесами імперфективації префіксованих дієслів.

У структурі автохтонних вербативів виокремлюються деривати, закорінені в праслов'янську, східнослов'янську й українську мовні спільноти, більшість з яких не стала набутком сучасної української літературної мови. У формах інфінітива й минулого часу вони засвідчують наголошення другого складу афікса основи, що мотивується наголосовою аналогією до вербативів пізньопраслов'янської а.п.с., як і дериваційними процесами. А в теперішньому часі та в імперативі вони, навпаки, демонструють відтягнення наголосу, супроводжуване чи стимульоване усіченням суфіксальної морфеми, на попередній склад. Вербативи власне українського періоду при цілковитому переважанні «динаміки» наголосу в межах двоскладового тема-

⁴ Дыбо В. А. Славянская акцентология : Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском. — М., 1981. — С. 201; Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія. — К., 1998. — С. 180–183; Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово. — К., 2017. — 660 с.; Іваночко К. Особливості наголошування префіксально-суфіксальних вербативів з реляційною морфемою -ова- в наддністрянських говірках // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту : Серія «Мовознавство». — Тернопіль, 2014. — Вип. 2. — С. 102–111.

⁵ Винницький В. Знач. праця.— С. 347.

тичного афікса виявляють наголосову закоріненість у пізньопраслов'янські акцентні парадигми мотивувальних дериватів.

Усталення рухомого наголосу в межах суфікса відбувалося шляхом зміщення його з кореня чи іменного афікса на означений суфікс основи, спричинюючи в деяких з них акцентну варіантність. Незважаючи на те, що більшість, досліджених дієслів закорінені в праслов'янську мову лише частина з них характеризується лексико-семантичною, морфологічною й семантико-граматичною співвіднесеністю з говорами російської та білоруської мов.

У досліджуваному наріччі виокремлюються девербативи й деномінативи.

Девербативи (їх виявлено всього 8) засвідчують кореляцію суфіксального наголошування з їхньою пізньопраслов'янською а.п.с., що підтверджує їх співвіднесеність з мотивувальними субстантивами. На думку В. Скляренка, означені дієслова в пізньопраслов'янській мові «у формах, утворених від основи теперішнього часу (презенс, імператив, дієприкметники теперішнього часу), зазнали впливу відповідних дієслів з окситонованою а.п. і отримали в згаданих формах суфіксальний (на **u-**) наголос замість давнього кореневого (на початковому складі) або кінцевого (в імперативі — на форманті імператива)»⁶. А форми, утворені від інфінітива (супін, аорист, дієприкметники минулого часу), зазнали уніфікації своєї акцентуації: «інфінітивний наголос на суфіксальному голосному **-a-** витіснив у згаданих формах первісний кореневий (на початковому складі) або кінцевий наголос»⁷:

[*zhoduwaty sy*] «вигодувати, виростити, виховати» (SH, 281) < **godovàti* **godùjety* (а.п.с.) < **gòdъ* (а.п.с.) (Скл. ⁸, 315), *zgodu(o)vàti* «виховати», «вигодувати» (СБГ, I, 303), *godovàti, -ùju, -ùje; -ùj; po=godóvanoj* «годувати» → *kormíti* (СКУТГ, 86), *goduvàti* (Жел. I, 147), *goduvàti* «давати кому-небудь їжу», «утримувати кого-небудь», «бути джерелом засобів для існування» (СУМ, II, 104), псл. *godovati*, похідне від *godъ* «свято, святковий бенкет» (ЕСУМ, I, 545); *zadivuvatisc'a* «здивуватися» (СБГ, I, 269) < **divovàti* **dìvùjety* (а.п.с.) < **dìvъ* (а.п.с.) (Скл., 315), *divuvàti ся* (Жел., I, 181), *divuvàti* «викликати подив, здивування в кого-небудь, вражати незвичайністю чогось», «бути в стані здивування; виявляти подив, здивування» (СУМ, II, 273), *divít'sya (чemu)* «дивуватися, чудуватися, диву даватися» (Даль, I, 435); *počovàti, počùju, -e* «ночувати» → *spàti* (СКУТГ, 132) < **not'evàti* **not'ùjety* (а.п.с.) < *nòt'ъ* (а.п.с.) (Скл., 315), *perenachuvàti* «надати можливість переспати ніч»: *perenachuite ня* (ГБ, 283), *nochuvàti* (Жел., I, 533), *nochuvàti* «проводити ніч із сном і відпочинком; лаштуватися де-небудь на ніч для відпочинку» (СУМ, V, 448); *spolvàti* «зловити, вбити (під час полювання)»: *Ïa spol'ová ïogo* (СБГ, II, 243) < **pol'evàti* **pol'ùjety* (а.п.с.) < **pòl'e* (а.п.с.) (Скл., 315), *polovàti, poljóu, polюси* (Жел., II, 694), *polovàti* «шукати і переслідувати диких звірів, птахів і риб з метою убити чи зловити їх», «намагатися напасти на чий-небудь слід, виявляти місцеперебування когось, вистежувати», «намагатися взяти під свій вплив, прагнути підкорити, обдурити кого-небудь і т. ін.» (СУМ, VII, 106), походить від *pole* (ЕСУМ, IV, 487); *dotorguvàtisc'a* «домовитися щодо ціни» (СБГ, I, 230) < **tъrgovàti* **tъrgùjety* (а.п.с.) < *tъrgъ* (а.п.с.) (Скл., 315), *torгuvàti* (Жел., II, 976), *torгuvàti* «провадити торгівлю, мати

⁶ Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія. — С. 182.

⁷ Там же.

⁸ Список скорочень див. у кінці статті.

торгові відносини з ким-небудь; професійно займатися торгівлею», «давати кого-, що-небудь у чиєсь розпорядження за гроші; діставати з чогось матеріальну вигоду», «збираючись купити що-небудь, добитися зниження ціни; виторгувати» (СУМ, X, 203); *culuwaty* (sy), *ciuluwatysy* (SH, 29) < **cēlovati*, **cēlūjetь* (a.n.c.) < **cělъ* (a.n.c.) (Скл., 315), *ц'улувати* «цілувати» (ДССР, 96), *ц'ул'увати*, *цілувати* (СБГ, II, 359), *ціловати* (Жел., II, 1035), *цілувати*, -люю, -си (Гр., IV, 432), *цілувати(ся)*, -ую(ся), -уєш(ся) (Орф., 830).

Кореляцію рухомого наголосу з давньою рухомою акцентною парадигмою в українській мові засвідчує й власне девербатив *чарувати*: *zczaruwaty*, *szcziruwaty* «зачарувати» (SH, 279) < **čarovati* **čārūjetь* (a.n.c.) (Скл., 183), *розчарувати* «зняти чари», «відчарувати» (СБГ, II, 194), *учарувати* «зчарувати» (СБГ, I, 152), *чарувати* (Жел., II, 1060); *учарувати*, -ую, -си «зачарувати», «приворожити» (Гр., IV, 369); *учарувати¹*, -ую, -уєш «те саме, що зачарувати» (СУМ, X, 531).

Цікавим є процес становлення акцентуаційного малюнку девербатива *дарувати*, що аналогічно ілюструє кореляцію рухомого наголосу з пізньопраслов'янською а.п.с., зберігаючи співвіднесеність з мотивувальним субстантивом: *обдаровати* «обдарувати» (СБГ, II, 4) < **dārovati* **dārūjetь* (a.n.c.) < **dārъ* (a.n.c.) (Скл., 315) / *дарити*, *ударувати* «дати», «подарувати»: Боже вам *ударуй* ласку свою с'віату (СБГ, II, 312), [*darovati*]: *po=darovati*, -ію, -іє; -іј; -*óvanoj* «подарувати» (СКУТГ, 73); *дарувати* (Жел., I, 172), *дарувати*, -рюю, -єш «дарити», «давати, нагороджувати», «жертвувати», «прощати, вибачати» (Гр., IV, 357), *дарувати* «передавати що-небудь у власність як подарунок», «наділяти, обдаровувати», «вибачати, прощати» (СУМ, II, 213).

У текстах староукраїнського періоду аналізоване дієслово також демонструє, попри традицію фіксувати слова без наголосового маркера, абсолютну перевагу суфіксальної акцентуації, як і спорадичність кореневої, що вмотивовується ритмічним малюнком фрази: «Koliby ty to mohłá vczynity... Jabym tobi wilmi dyákował I ná czerleny czoboty *dárovawł*» ([Раків], поч. XVII ст., Траг. 2 зв) (СУМ, VII, 176).

Натомість у російській мові зазначений вербатив характеризується кореневим наголошуванням, співвідносним з ітеративною графемою, що мотивується парокситонними процесами: *даривать*, *даріть* «віддавати назавжди безоплатно, віддати даром, приносити в дарунок, давати подарунок» (Даль, I, 415), *даривать*, ітер. *даріть* «дарувати» (РУС, I, 329).

Рухомість наголосу в досліджуваному наріччі, як і у варіантах літературної мови, крім сучасної української літературної мови, підтверджують і десубстантиви пізньопраслов'янських I і II баритонованої та окситонованої акцентних парадигм (5), при співвіднесеності двох останніх з окситонованою мотивувального субстантива. Суфіксальний тип акцентуації означених дериватів посилюється й наголосовою аналогією до вербативів колишньої рухомої акцентної парадигми:

ласувати «могти»: То ма́гнис, на то *ласує* грім бити; «підстерігати» (СГГ, 109), *ласувати*: *ласуіє боти*, *ласуііє быти¹* «подобається бути таким-то», «трапляється» (СБГ, I, 404) < **lasovati* **lasujetь* (a.n.a.) < *lasъ* (a.n.a.) (Скл., 314), *ласовати* «ласо їсти» (ГБ, 275), *ласувати* (Жел., I, 398), [*ласий¹*] «смачний, принадний; охочий, жадібний», *ласити* «вабити», [*ласитися*] «прагнути», *ласувати* «їсти що-небудь смачне», *ласуватися* «т. с., ласитися»; псл. пн. *lasъ* «ласий»; споріднені з дінд. *lašati* (**lalsati*)

«бажає», *lālasah* «жадібний, жадаючий», лат. *lascīvus* «пустотливий, похитливий», гот. *lustus* «бажання», двн. *lust*, нвн. *Lust* «т. с.», іє. *las-* / *ls-* «бажати» (ЕСУМ, III, 196), але: *lācuvati* «їсти що-небудь смачно» (СУМ, IV, 452); *lituwaty* «проводити літо», «випасати» (SH, 114) < **l'ētovati* **l'ētujety* (a.n.a I) < **l'ēto* (a.n.a) (Скл., 314), *lituvāti* «нищпорити», «тинятися» (СГГ, 113), *lituvāti* (Жел., I, 410), *lituvāti* «проводити де-небудь літо; жити десь літом», «залишатися на літо без води (про штучні водойми)» (СУМ, V, 532), рос. *лѣтовать* гдѣ «проводити літо, перебувати, проживати» (Даль, II, 281); *звойовāti*^е, перен. (про дрібні предмети) «запропастити», «стовкити», «знищити», «поламати» тощо: *звойувājū* шібу (СБГ, I, 301) < **vojèvati* **vojùjety* (a.n.a I) < **vojè* «воїн» (a.n.b.) (Скл., 315), *звойувāti* «взяти в полон», «перемогти» (СБГ, I, 301), *воювāti* (Жел., I, 123), *воювāti* «вести війну», «відстоювати певні позиції, погляди, ідеї тощо» (СУМ, I, 746), рос. *воевать*, *воеваться* «йти на когось війною, йти з військом у бій, наступаючи чи обороняючись, вести війну» (Даль, I, 230); *psovāti* «сварити» (СКУТГ, 154) < **psòvati* **psùjety* *(a.n.a.) (Скл., 181) < **psvǝ* (a.n.b.) (Скл., 107); *пес*; *псувāti*, *псую*, *псуєш* (Жел., II, 796); *mudruwaty* «хитрувати, видумувати» (SH, 131) < **mōdròvati* **mōdrùjet* (a.n.a II) < **mōdrǝ* (a.n.b.) (Скл., 314), *мудрувāti* «обманювати», «хитрувати» (СГГ, 127), *мудрувátisce* «бути зарозумілим, чванливим» (ЗІДНГ, 213), *змудрувāti* «перехитрити», «сказати речення, звичайно цинічного характеру і до рими з останнім словом, на якому перший скінчив» (СБГ, I, 314), *мудрувāti* (Жел., I, 457), *мудрувāti* «удаватися в зайві й непотрібні міркування», «те саме, що хитрувати», «те саме, що роздумувати» (СУМ, IV, 820), рос. *мудрывать*, *мудрить* «хитрувати, придумувати щось незвичайне, робити щось, будучи впевненим у собі» (Даль, II, 356).

Суфіксальну акцентуацію мають і девербативи (3), мотивовані однокореневими дериватами кількох структурних класів, що в пізньопраслов'янській мовній спільноті засвідчують належність до акцентних парадигм:

– баритонованої (при кореневій акцентуації в говорах російської мови): *захорувāti* «захворіти» (СБГ, I, 293) < **xvorèti* **xvorèjety* (a.n.aI) (Скл., 185), *kwa(o)ruwaty si* «хворіти» (SH, 112), *кворувāti* «хворіти (перен. про тварину)» (СГГ, 92), *захурувála* «захворіти» (УГПЗН, 16), *хорувāti* (Жел., II, 1044), *хорувāti*, діал. «хворіти» (СУМ, XI, 131), рос. *хв́а́рывать*, кстр. «боліти, хворіти» (Даль, IV, 544);

– баритоновано-окситонованої: [*szparuwaty*, *szparúje*] «заощаджувати» (SH, 230) < **poriti* **p'or'ety* (a.n.a.-b.) (Скл., 167), *дошпарувāti*^д, буд. «припасувати»^д (СБГ, I, 231), *шпарувāti*¹ (Жел., II, 1097), *шпарувāti*² (там же), *шпарá*¹ «щілина, тріщина», [*шпарувāti*] «забивати планками вертикальні щілини між дошками стіни (веранди тощо)», *шпарувāti* «замазувати тріщини, щілини», *шпарувátь* «замазувати тріщини», бр. [*шпарá*] «паз у колоді для моху», п. *szpara* «щілина, шпара», *spara* «т. с.», ч. *spára*, (розм.) *špára*, нл. *spara* «т. с.»; псл. [*spara*]; імовірно, споріднене з псл. *(s)*porti*, укр. *порóти*; отже, первісне значення *spara* — «щось розпорене, прорізане» (ЕСУМ, VI, 457); *шпарувāti* «замазувати щілини й заглибини в стінах і на стелі будівель глиною» (СУМ, XI, 517);

– окситонованої: *набіл'овāti* «натрапляти» / *набілїти*, *набілїти* «натрапити», (кому) «сказавши, попередити» (СБГ, I, 460), *пробилувāti* «вимагати, претендувати» (Жел., II, 767) < **běliti* **bělītь* (a.n.b.) (Скл., 158), [*билїти*] «базікати, балакати», [*набилїти*] «натякнути», [*набилїнїти*] «т. с.»,

[*набилілювати*] «натякати», [*набіляти*] «т. с.», [*набилілюватися*] «роїтися в голові», *набілки набити* «пустити плітки», [*пробилувати*] «вимагати, претендувати»; не зовсім ясне; можливо, псл. **biliti* «балакати»; споріднене з лит. *bilti* «говорити», *bylėti*, лтс. *biést*, прус. *billī* «т. с.»; пор. *билиця* (ЕСУМ, I, 183), *билина* (СУМ, I, 165).

У бойківських і сучасній локальній марамороській говірках функціонує декілька префіксованих спільнокореневих девербативів того ж структурного класу з граменою доконаного виду (*наказковати́ся, показковати́*), які репрезентують тотожність з мотивувальним безпрефіксним утворенням рухомої акцентуації (*казковати́*), що семантично співвідноситься з однокореневим дериватом п'ятого структурного класу (*казати́*) суфіксально-кореневого наголосового типу, закоріненого в пізньопраслов'янську а.п.б.: **kāzàti* **kāžet̃* (а.п.б.) (Скл., 174).

Закріпленість наголосу за афіксом класу основи в наведених дієсловах, імовірно, належить до новітніх надбань наголосової системи південно-західного наріччя, що вмотивовується наголосовою аналогією до вербативів колишньої рухомої акцентної парадигми, стимульованої дериваційними процесами: *казковати́* [*касковати́*], *-күйу, -күйеи* «розмовляти протягом тривалішого часу», *приказовати* (Саб., 137), *наказковати́ся* [*накасковати́с'а*] «наговоритися досхочу» (там же, 186), *показковати́* [*покасковати́*] «поговорити, побесідувати» (там же, 247).

Префіксовані однокореневі імперфективи, мотивовані незафіксованим в українській мові однокореневим безпрефіксним ітеративом першого структурного класу, у досліджуваному наріччі (бойківських і гуцульських говорах), як і в українській мові загалом, репрезентують широту ареального житку, високий ступінь продуктивності деривації, видову кореляцію з однокореневими префіксованими перфективами п'ятого структурного класу суфіксально-кореневого наголосового типу (при домінуванні кореневої акцентуації мотивувального деривата в західно- і південнослов'янських мовах) і послідовність кореневого наголошування як маркера ітеративної грами. Незважаючи на усталеність в україністиці думки про відсутність в українській лексичній системі безпрефіксних дериватів першого й третього структурних класів недоконаного виду, яким властиве, відповідно, коренеve чи суфіксальне наголошування, «Словарь ...» І. Даля таки підтверджує актуалізованість і функційність у російській та українській мовах безпрефіксно-го аналізованого ітератива:

рос. *казы́вать, каза́ть* «показувати, представляти, уможлилювати бачити, являти», стар. «учити, наставляти; карати», півд., млр. «говорити, розповідати» (Даль, II, 73), *наказы́вати* «казати», «наказувати комусь» / *наказа́ти* (час, строк) «визначити», «подати» (СБГ, I, 468), *переказы́вати: переказы́вати сороками, воронами* «переказувати», «повідомляти будь-ким» (СБГ, II, 51), *приказы́вати* «приповідати», «розповідати» / *приказа́ти* «сказати щось дотепно» (СБГ, II, 130), *сказы́ватисѣ* «виправдовуватися»; пор. п. *skakuzować* (СБГ, II, 221); [*kázovati*]: *p'it=s=kázovati* «підказувати, радити», *ɥ=kázovati, ɥ=kazúje* «показувати, вказувати» / *ros=kázovati, -uju, -uje* «розказувати», *ros=kázovati za+* асс. «розказувати про кого-небудь»; *po=pri=kázovati* «порозказувати» => *kazáti* (СКУТГ, 99), *заказовати* «доручати кому-небудь виготовити, виконати, підготувати або доставити у

певний, наперед визначений термін; замовляти» (СГЦБ, 153), *zakázuvati* / *zakazáti* «замовляти», «наказувати; забороняти» (Саб., 97), *naprikázovatisia* «наговоритися досхочу» (там же, 193), *poprikázovatisia*; пор. *kazkováti* (там же, 260); [*nakazuvaty* «наказувати, розповідати»] (SH, 136), *pokazuvaty pinta* «жартувати, фліртувати» (там же, 171), [*rozkazuvaty* «розповідати»], [*zakazuvaty* «заповідати, приказувати»] (там же, 272), *príkázuvatisia* «розказувати» (СГГБ, 144), *príkázuyi* «наказувати» (УГПЗН, 18), *po'kázuyie* «вказувати»: а циганка то'д'і на йáблун'у *po'kázuyie* (там же, 15), *pid'kázuvay* «підказувати» (там же, 14), *zakázuvatis* (Орф., 232), *nakázuvatis* (там же, 397), *pidkázuvatis* (там же, 517), *príkázatis* «наказати», *príkážčukuváti* (іст.); рос. *kazát'ь* «показувати», *skazát'ь* «сказати», бр. *kazáć* «казати, показувати», друс. *kazatis* «т. с.; навчати, карати», п. *kazáć* «казати, веліти; проповідувати», ч. *kázati* «проповідувати, наказувати; (ст.) показувати, карати», слц. *kazat'* «проповідувати; наказувати; говорити», вл. *kazáć* «наказувати; замовляти; запрошувати», нл. *kazaś* «т. с.», слн. *kázati* «показати»; псл. *kazati* «показувати» (ЕСУМ, II, 340).

Девербативи з іменними афіксами (суфіксами чи префіксами) (8), представленими (локально) в аналізованому наріччі та (спорадично) у варіантах літературної мови, також демонструють рухому акцентуацію. Зазначений акцентний підтип умотивовується кореляцією з наголосовими особливостями інших вербативів тотожної структури, як і наголосовою аналогією до девербативів колишньої а.п.с. Семантично співвідносні з ними однокореневі вербативи належать до восьмого й рідше дев'ятого структурних класів усіх трьох пізньопраслов'янських акцентних парадигм:

– рухомої: *gudačováti*, *-kú'iyu*, *-kú'iyesh* «виконувати роль музиканта, переважно скрипаля на весіллях, сільських танцях та ін.» (Саб., 53) < **gōstī* **gōdēt* (а.п.с.) (Скл., 169), *gudčuváti* (Жел., I, 164), *gudíuti* (СУМ, II, 189), *gudíuti* «ганити», [*gudkati*] «базікати, плести чутки», [*gudčuváti*] «т. с.»; рос. [*gudít'ь*] «ганьбити», [*gudít'ь*] «обдурювати», бр. [*gudzić*] «гудити», друс. *guditi* «ганьбити, обвинувачувати»; очевидно, результат видозміни деетимологізованого дієслова *kuditi* «гудити, ображати, псувати» і зближення його з дієсловом *gudǫti* «гудіти, грати» (ЕСУМ, I, 613); *drugbuváti*, *-bú'iyu*, *-bú'iyesh* «бути на весіллі першим товаришем молодого» (Саб., 80) < **drūžbā* < **drūžiti* **drūžitǫ* (а.п.с.) (Скл., 282), *drugbuiti*, *drugčukuváti*, *drugbúiti* (Жел., I, 207), *drugbba* (СУМ, II, 424); *prorokováti*, *prorokíju*, *-e* «пророчити, пророкувати» (СКУТГ, 154) < **rōk* (а.п.с.) < **ret'ì* **rečētǫ* (а.п.с.) (Скл., 191), *prorokuváti* «пророчити» (Жел., II, 776), *prorokuváti* «за релігійними переконаннями — проповідувати волю Богу», «передбачати що-небудь; прорікати» (СУМ, VIII, 272);

– баритонованої: *nud'zuyie* «нудьгує» (УГПЗН, 15) < **n'udjā* (а.п.а.) < **n'uditi* **n'uditǫ* (а.п.а.) (Скл., 188), *nud'zuváti* «непокоїтися, сумувати» (Гр., II, 572), *nud'zuváti* «відчувати нудьгу», «перебувати в тривожно-очікувальному стані; непокоїтися, журитися» (СУМ, V, 453); *statčuváti* «жити в достатку» (СГГ, 177) < **st'ati* **st'anetǫ* (а.п.а.) (Скл., 168), *statčuváti* (Жел., II, 917), *statčuváti*, розм. «добре хазяйнувати, старанно працювати», «поводити себе добре, розумно» (СУМ, IX, 669);

– баритоновано-окситонованої: *zbitčuváti* «знущатися» (СБГ, I, 295) < **b'iti* **b'jetǫ* (а.п.а.-б.) (Скл., 166), *zbitčuváti* *c'a nad kим, чим* «т. с., що збиткувати» (СБГ, I, 296), *zbitčuvatisia* (Жел., I, 284), [*búiti*] «бути»

(ЕЗб., 4), [биткува́тися] «жити в достатку», [збі́ти] «позбутися», збі́тки, [збиткува́ти(ся)] (ЕСУМ, I, 187–188), збиткува́ти, діал. «зазнавати матеріальних втрат», «знущатися з кого-, чого-небудь», «пустувати, жартувати» (СУМ, III, 438); спаре(а)нува́ти «зорати на зиму» (СБГ, II, 240) < *por̥ti *p'or'et̥ (a.n.a.-b.) (Скл., 167), па́ренувати, парена́ти (Жел., II, 601), парена́ти «орати на зяб», па́ренити, па́ренувати, парина́ти «т. с.», паринувати «лежати під паром», па́рити «залишати під паром(землю)»; здебільшого пов'язується з па́ра, па́рити, пра́ти «гноїти, перегнивати», зводиться також до псл. *port̥i «орати, мотижити, корчувати» (пор.: но́рпати «розпушувати ралом», рос. *порать* «мотижити, корчувати») або *porati* «обробляти» (пор.: но́рати «обробляти (землю)», п. *porać się* «займатися, трудитися») чи до *per̥ti «перти, топтати» (ЕСУМ, IV, 286); *par* (СУМ, VI, 59);

– окситонованої: марнува́ти «тратити (час)» (ДССР, 36) < *mert̥i *m'̥ret̥e (a.n.b.) (Скл., 168), марнува́ти (Жел., I, 428), марнува́ти, -ну́ю, -си «марно, без користі витрачати, нищити» (Гр., II, 407), марнува́ти, -ну́ю, -си (Орф., 363), ма́рний¹ «даремний, незначний», [ма́рнӗте] «псувати, марнувати», ма́рніти «ставати худим; пропадати марно», марнува́ти «витрачати даремно», [пома́рніти] «знищити»; рос. [ма́рный] «стомлений, змучений», бр. ма́рны «даремний, худий», п. *maru* «даремний, злидений», вл., нл. *maru* «нікудишний», ч. *maru* «даремний, пустий», слц. *maru* «т. с.», слн. [máren] «мізерний, нікудишний»; не зовсім ясне, наймовірніше, пов'язане з ма́ра (первісне значення «уявний, нереальний, ілюзорний»); зіставляється також з дієсловами *mert̥i «умирати», *mar- «псувати, нищити», споріднене з двн. *marrjan* «перешкоджати» (ЕСУМ, III, 399–400).

Суфіксальну акцентуацію підтверджує й група десубстантивів (31), мотивувальні основи яких належать до всіх трьох давніх акцентних парадигм. Більшість з них відзначається продуктивністю вжитку, семантичною співвіднесеністю з однокореновими дериватами третього й дев'ятого структурних класів, локальністю ареалу, неусталеністю в сучасній українській літературній мові й належністю мотивувальних основ до пізньопраслов'янської а.п.с.:

bohıwaty «чарувати» (SH, 14) < *bõgъ (a.n.c.) (Скл., 108), богува́ти «здійснювати надприродні вчинки» (СГГ, 27), богова́ти, бо́гују, бо́гујеш «клясти кого- або що-небудь; матюкатися»; див. ще: ла́яти (Саб., 28) / божі́ти, але: бо́жкыва́ти (Жел., I, 37), богува́ти «бути Богом» (СУМ, I, 210); веснувати «випасати овець весною», «проводити весняні сільськогосподарські роботи в полі» (СГГ, 35) < *vesnà (a.n.c.) (Скл., 100), веснува́ти (Жел., I, 66), веснува́ти «виконувати весняні роботи» (СУМ, I, 341) / рос. *вешня́ть* «перебиватися, доїдати останні запаси, як буває, зазвичай, у селян навесні» (Даль, I, 187); звікова́ти «прожити» (СБГ, I, 300) < *věкъ (a.n.c.) (Скл., 111), вікува́ти (Жел., I, 106), вікува́ти «прожити свій вік; жити» (СУМ, I, 672), рос. *вѣковать* «перебувати свій вік або вічно десь, бути завжди таким, в одному стані, звікувати» (Даль, I, 330); вінова́ти «обдаровувати» (ГБ, 256); волосува́ти «тягнути за волосся» (СГГ, 40) < *võl̥sъ (a.n.c.) (Скл., 111), волосува́ти (Жел., I, 119), во́лос (СУМ, I, 730); догосподар'уватисі: догосподар'уватисі до д'ідівс'коїі торби «зійти нінащо» (СБГ, I, 225) < *gõspodъ (a.n.c.) (Скл., 127), господо́ь «хазяїн, землевласник», господарюва́ти «панувати»; рос. *господо́ь*, друс. *господо́ь*, стп. *gospodzin* «господь», стч. *hospod*, слц. *gospodin* «т. с.», вл. *hospada* «заїзд, нічліг; частування», нл. *hospada* «корчма, готель», слн. *gospód* «пан»; псл. **gospodъ*, дуже давнє складне

слово з не цілком з'ясованою етимологією, найвірогідніше споріднене з лат. *hospes* «гостинний друг; господар, гість; чужинець» і походить разом з ним від іє. **ghost'-pot-s*, у якому першим компонентом є **ghostis* «гість», що втратило *-ti-* всередині слова, як це нерідко буває в словах типу титулів; другим компонентом є іє. **pot(i)s* «пан, володар» (ЕСУМ, I, 574) / *господарити, господарювати* «займатися господарством; вести господарство», «вести домашнє господарство, виконувати різні домашні роботи», «робити що-небудь за власним розсудом, безцеремонно розпоряджатися у чиемусь господарстві» (СУМ, II, 141–142); *довговати, [дóвговати], -зуйу, -зуйеш / [дóвжївати], -жу, -жїш* «боргувати» (Саб., 67) < **dǔlgъ* (а.п.с.) (Скл., 108), *долговать* арх., *должатъ* чи *должатъся* «заходити в борги, позичати гроші, брати в борг» (Даль, I, 462), *довг* (СУМ, II, 330); *ззубувати* «порвати», «подерти» (СБГ, I, 308) < **zǫbъ* (а.п.с.) (Скл., 112), *зубївати(ся)* «проростати (про картоплю)», *зубкувати* «робити зубці на полях, по краях», *зубцювати, зазубївати, зазубрївати, назублювати, позубїтись* «трохи прорости»; псл. *zobъ*; споріднене з лит. *žambas* «гострий предмет, грань балки, лезо», раніше — «загострений кілок», *žambis* «соха», *žėmbėti* «пускати паростки», *žėmbti* «кроїти, різати» (ЕСУМ, II, 281) / *зубївати* (СУМ, III, 726); *курувати* «обчищати стовбур дерева від кори» (СГГ, 107) < **korà* (а.п.с.) (Скл., 99), *корувати* «здирати кору» (СУМ, IV, 302), рос. *корновать, корнать* «вкорочувати, обрізати, відстригати, обрізати надлишок чи як підходить» (Даль, II, 165); *пащекувати* «зухвало відповідати» (ДССР, 68) < **ščekà* (а.п.с.) (Скл., 100), *пащекувати* (Жел., I, 607), *паще(у)кувати* «верещати», «співати», «кричати», п. *paszczekować* (СБГ, II, 46), *пащека* «паща», *пащекуватий, паще(у)кувати*, похідне утворення від *щóка* (< *щека*) (ЕСУМ, IV, 325), *пащекувати, -ую, -уєш* (Орф., 487); *чїсувати* «лежати на смертній постелі, доживати останні хвилини» (ДССР, 97) < **časъ* (а.п.а.) (Скл., 103), *часувати* (Жел., II, 1061), *часувати* «агонізувати» (СУМ, XI, 282).

Поодинокий вербатив у говорах російської мови, порівняно з говорами південно-західного наріччя, репрезентує кореневе наголошування, яке слугує маркером ітеративної семантики: рос. *днєвьивать* < **dǔnъ* (а.п.с.) (Скл., 130): *днєвьиваль я тамъ* «доводилося днювати» (Даль, I, 441); *денькувати* «працювати щоденно» (СГГ, 56), *переднївкувати* «голодувати навесні», «перебувати голодний час перед новим урожаєм» < *переднóвок*: Файно веснувати, коби лиш *переднївкувати*¹ (СБГ, II, 49), *день* (СУМ, II, 243).

Суфіксальна акцентуація десубстантивів пізньопраслов'янських а.п.а. й а.п.в. умотивовується наголосовою аналогією до дієслів давньої а.п.с. Семантичні структури таких вербативів, ймовірно, співвідносяться з однокореневими дериватами дев'ятого, рідше першого чи третього структурних класів, хоча в сучасній українській літературній мові унормовані лише їхні мотивувальні основи. Семантичну кореляцію з однокореневими утвореннями засвідчують і говори російської мови, оскільки окремі з них зберігають кореневу акцентуацію мотивувального субстантива: *березувати* «бути старшим серед колядників» (СГГ, 23) < **berza* (а.п.а.) (Скл., 92), *березувати* (Жел. I, 24), *берéза*¹ (СУМ, I, 160); *гра(м)блювати* «чесати вовну» (СГГ, 54) < **gr'abjā* (а.п.а.) (Скл., 94), *граблї* (СУМ, II, 151); *жорнувати* «молоти на жорнах», перен. «крутити (ким або чим)» (СГГ, 71) < **žьrнū* (а.п.а.) (Скл., 136) / *žornatū* «молоти на жорнах» (SH, 290), *жернувати, жорнувати, жорнати* (Жел., I, 225), *жорновїй* (СУМ, II, 544); *кучувати* «переганяти худобу з місця на місце» (СГГ, 108) < **k'otjā* (а.п.а.) (Скл., 92), *кучкувати* (гречку) «збе-

рігати у вертикальному положенні» (Жел., I, 393), але: рос. *кучивать, кучить* «збирати, складати, згрібати в купу, ворохи» (Даль, II, 229), *куча*¹ (СУМ, IV, 422).

Рухомість наголосу в межах означеного афікса репрезентує й група деномінативів з іменними афіксами, мотивувальні основи яких виявляють належність до колишніх а.п.а. та, рідше, а.п.б., спричинену дериваційними процесами й тією ж — наголосовою — аналогією: *матиркувати* «сварити; уживати лайливі слова» (СГГБ, 112) < **m'ati, m'atere* (а.п.а.) (Скл., 134); *матеркувати* «клясти, проклинати» (СГГ, 121), *матіркувати* «те саме, що матюкати, матюкатися» (СУМ, IV, 650); *мачкувати* «подрібнювати, прибирати», «писати густо, дрібними літерами» (SH, 122) < **m'ač'ькь* < **m'akъ* (а.п.а.) (Скл., 198), *мачкувати* «вибирати, бракувати» (СГГ, 121), *мачкувати* «микати» (Жел., I, 431), *мак* (бот.), *маковіти* «червоніти», [*мачкувати*] «зрізати колоски (як головку маку); микати, перебирати, виривати руками просо, гречку», [*замаківчїти*] «запаморочити»; псл. *такъ* (ЕСУМ, III, 364), *мачкатиий* «дрібний, як мачок» (СУМ, IV, 656); *плужкувати* «підгортати картоплю плужком» (ДССР, 71), *плужкувати* «підгортати картоплю» (НРС, 209) < **pl'už'ькь* < **pl'uğъ* (а.п.а.) (Скл., 198), *плужіти* «орати» (СБГ, II, 82), *плужіти*, *плужіти* «орати» (Жел., II, 661), *плужити* (СУМ, VI, 595); *емкувати* «робити в ґрунті заглиблення для посадки картоплі, кукурудзи тощо» (СГГ, 67) < *(j)'atъka < *(j)'ata (а.п.а.) (Скл., 193) / *ямчїти*, *ямка* (СУМ, XI, 645); *ковачівати*, *-чуйу*, *-чуйеш* «те саме, що ковати» (Саб., 146) < *kovāčъ* (а.п.б.) (Скл., 293), *ковач* (СУМ, IV, 202); [*smiszkuvaty sy* «насміхатися, жартувати (з когось)»] (SH, 213) < **směxъ* (а.п.с., інакше а.п.б.) (Скл., 110) / *смішїти*, *смішкуватиси* «насміхатися, збиткуватися» (СГГ, 123), *смішкувати* (Жел., I, 889), *смішкуватий* (СУМ, IX, 412).

Зміщення наголосу на означений суфікс класу основи демонструють і вербативи, мотивовані номінативами колишньої а.п.б., більшість з яких через неунормованість у південно-східному варіанті української літературної мови також не стала набуток сучасної літературної мови: *b'idovati, -їји, -їје* «бідувати» (СКУТГ, 58) < **bědà* (а.п.б.) (Скл., 96) / *бідїти* (Жел., I, 29), *bidószyty sy* «бідувати» (SH, 11), *бідувати* «жити в бідності, нужді, терпіти злидні, нестатки» (СУМ, I, 179), рос. *бѣдовать* «бути в тяжкому, злосчастному чи небезпечному становищі, перебувати на краю загибелі, гинути» (Даль, I, 152); *вапнувати* «мочити в бреї злуплену шкіру перед гарбуванням» (ДССР, 259) < **vāpnò* (а.п.б.) (Скл., 117), *вапнувати*, *вапніти* (Жел., I, 56), *вапнувати*, *-ную*, *-єш* «штукатурити, білити вапном» (Гр., I, 125), *вапнувати*, *-ную*, *-уєш* (Орф., 64), *вапнть* «малювати; розмальовувати фарбами; білити вапном стіни» (Даль, I, 164); *завіхувати* «позначити віхою, що цією дорогою не можна їхати» (СБГ, I, 263) < **věxà* (а.п.б.) (Скл., 97), *віха* (СУМ, I, 690); *hrichowaty sy* «мати на когось жаль», «уникати чогось» (SH, 75) < **grěxъ* (а.п.б.) (Скл., 105), *гр'іховатис'а*, *-хуйу'са*, *-хуйес':а* «неточно думати, сумніватися» (Саб., 52), *гріхувати ся* (Жел., I, 160), *гріхувати* «вважати когось винним», *гріхуватися* «вважати за гріх, рахувати собі за гріх» (Гр., I, 328), *грішїти* (СУМ, II, 172); *кіркувати* «робити наперекір» (СГГ, 94) < **kъrčъ* (а.п.б.) (Скл., 106), *кірка* (СУМ, IV, 152), *к'ірц'увати* «видавати корець (100 кг.) намолоту», *корцувати* «давати корець збіжжя (про копу снопів)», псл. *korosъ* «посудина з кори для черпання, міряння», зменш. від *korъ* «міра пшениці, корита, кора» (ЕСУМ, III, 16), *корéць* (СУМ, IV, 289); *пискувати* «зухвало говорити до кого» (ДССР, 69) < **pěsъkъ* (а.п.б.) (Скл., 106), *писку-*

ва́ти (Жел., II, 633), *нісок* «обличчя, морда, паща; рот, горло; [шока]», *пискува́ти* «різно відмовляти; базікати», [*пи́щити*] «рити», [*спі́скати*] «жертити; знищити»; псл. *русскъ* < *rŭsk-*, очевидно, пов'язане з *рихнѣти* < **rouis-* «пухнути», іє. **reu-s-*, **rŭ-s-* «пухнути, надиматися» (ЕСУМ, IV, 377); *нісок* (СУМ, VI, 564).

Дія тенденції до наголосової аналогії в префіксованих вербативах першого структурного класу досить продуктивна, що засвідчує її перевагу над акцентною співвіднесеністю з мотивувальним префіксованим субстантивом навіть із префіксальною акцентуацією: *завистува́ти* «завидувати» (СБГ, I, 262) < **věstь* (a.n.c.) (Скл., 125), *завистува́ти* / *завистити* «завидувати» (Жел., I, 234), *зависть* (СУМ, II, 48).

Суфіксальне наголошування репрезентує й група новітніх вербативів, мотивованих відпраслов'янськими (переважно) субстантивами і (спорадично) інтер'ективами невизначеної акцентної парадигми (5): *валайкува́ти* «поспішно заготовляти що-небудь» (СГГ, 32), [*валá*] «вигук для відгону корів»; очевидно, результат фонетичної видозміни вигуку *аля* (ЕСУМ, I, 323); *драчова́ти*, *-чу́йу*, *-чу́йеш* «розпилювати колоду на дошки або бруси» (Саб., 78) / *дра́ча* (СУМ, II, 409); *ніздрува́ти* «здирати пліни зі злупленої шкіри перед гарбуванням» (ДССР, 66), *ніздрува́тий* (СУМ, V, 422); *palcetuwaťy sy* «пригадувати, сперечатися, робити очну ставку», пор. *przypuartytu* (SH, 155), *пальцитува́тиси* «сперечатися» (СГГ, 144), *пальцитува́ти ся* (Жел., II, 598), [*пальцетува́тисся*] «битися, боротися»; бр. [*пальцаты*] «дуель, бійка сам на сам»; очевидно, похідне утворення від [*пальца́т*] «(барабанна) палиця, язик дзвона» (ЕСУМ, IV, 269); *зачикл'ува́ти* «заложити гак ланцюга на кільце», «засилити» (СБГ, I, 293); [*чі́колонок*] «кісточка, щиколотка; коліно», [*чі́колодок*, *чі́колоток*] — не зовсім ясно, можливо, пов'язане з *коліно*, *щі́колотка* (ЕСУМ, VI, 310).

У структурі деномінативів з аналізованим акцентним типом трапляється й кілька власне українських вербативів (6) із субстантивними суфіксами (при кореневій акцентуації одного з них у російській мові як маркера ітеративної семантики):

гадкова́ти [*гаткова́ти*], *-ку́йу*, *-ку́йеш* «берегти, бути уважним» (Саб., 44), *гаткова́тис'а*, *-ку́йус'а*, *-ку́йес'а* «остерігатися»; див. ще: *соко́титисся* (там же); *гадкува́ти* «гадати» (Жел., I, 134), *гадкува́ти*, діал. «міркувати, роздумувати» (СУМ, II, 11), але: *гада́ть*, *га́дывать* «відгадувати, угадувати, розгадувати; узнавати чи відкривати що-небудь невідоме, наздогад, чи за якоюсь ознакою» // «дізнаватися про невідоме шляхом ворожіння; ворожити» (Даль, I, 339); *дубасува́ти* «тупотіти» (СГГ, 64), *дуба́сити* (СУМ, II, 429), *дуба́сити* «бити, лупцювати; сильно стукати»; рос. *дуба́сить*, бр. *дуба́сіць*, п. [dubašić] (з укр. або бр.) «т. с.», слц. *dubasiť* «тупати, танцювати»; очевидно, пов'язане з [*дуба́с*] «великий ніж; човен, видовбаний з дуба»; мотивація творення і розвиток нового значення неясні (ЕСУМ, II, 139); *ключкува́ти* «робити петлі» (СГГ, 97), *ключко(у)ва́ти* «тікати, кидаючись в різні сторони»: *за́яць ключку́є* (ГБ, 271), *скроклюва́ти* «зробити петлю» (СГГ, 172), *ключкува́ти* (Жел., I, 351), *ключкува́ти* «тікаючи, навмисне кидатися в різні сторони, щоб заплутати сліди (про зайця, лисицю і т. ін.)» (СУМ, IV, 194); *кльо́кати*¹ «клювати», [*кльоцати*] «рубати», [*ключкувати*] «метати петлі»; псл. *kljukati* «кловати, рубати», *kljuka* «закривлений дрюк» (ЕСУМ, II, 468); *ми(а)ланкува́ти* «шедрувати в новорічну ніч» (СГГ, 123) /

маланкати (Жел., I, 424), *Меланки* «церковне свято — вечір напередодні Нового (Старого) року» (СУМ, IV, 668); *млинкувати* «перемелювати (сир, м'ясо, тощо)» (СГГ, 124), *млинкувати* «віяти млинком (зерно)» (ДССР, 36), *млинкувати* (Жел. I, 446), *млинкувати* «очищати льон на млинку, пор. п. *mlinkować*» (СБГ, I, 447), *млинкувати* «віяти зерно»; псл. *mlinъ*, можливо, через германські мови запозичене з латини (ЕСУМ, III, 489), *млинкувати*, -ую, -уєш (СУМ, IV, 764).

Деад'ективи (4) в досліджуваних говорах належать до непродуктивних дериватів також власне українського періоду, їхні мотивувальні основи характеризуються кореневою акцентуацією, що виводиться з колишніх а.п.а. і рідко — з а.п.в. Вони демонструють семантичну спроможність поєднуватися зі спорідненими дієсловами четвертого й дев'ятого структурних класів. Усталеність «рухомого» наголосу в межах суфікса класу основи вмотивується наголосовою аналогією до десубстантивів чи власне девербативів колишньої а.п.с.: *инчувати* «переінакшувати, змінювати» (СГГ, 86) < **inākъ* (а.п.а.) (Скл., 145) / *иначитъ* «переінакшувати, змінювати, переробляти на інший лад» (Даль, II, 45), *іниий* (СУМ, IV, 42); *існуйе*: *се"ло ўже не"існуйе* (УГПЗН, 13) < **istъ* (а.п.а.) (Скл., 138), *існувати* «бути в дійсності; бути», «бути живим; жити» (СУМ, IV, 49), *існувати*, [*истнувати*], [*істніти*]; бр. *існаваць*, п. *istnieć*; похідне утворення від [*існий*] «справжній, дійсний», [*істний*] «т. с.»; виникло, очевидно, як калька відповідного польського слова (ЕСУМ, II, 319); *допил'нувати* (про злодія) «підстерегти», «піймати» (СБГ, I, 228) < **ry]nъ* (а.п.а.) (Скл., 139), *пильнувати* (Жел., II, 632), *пильнувати* «бути на сторожі, захищаючи кого-, що-небудь від нападів, ворожих дій», «стежити, слідкувати за ким-, чим-небудь», «виявляти ретельність у праці, намагаючись виконати що-небудь добре, доброякісно» (СУМ, VI, 355); *пільний*, [*пильновітий*] «старанний, дбайливий», [*пилувати*] «поспішати», [*пильнувати*] «охороняти, стерегти; стежити, спостерігати; дбати», [*пилювати*] «спішити», [*спильнувати*] «з'явитися вчасно; улучити час»; рос. [*пільный*] «старанний, дбайливий», бр. *пільны* «т. с.; потрібний, необхідний, терміновий», др. *пільныи* «винятковий, видатний»; не зовсім ясне; вважається запозиченням з польської мови; п. *pilny* «дбайливий, стараний; негайний, терміновий», як і споріднені з ним ч. *pilný* «т. с.», *pilit* «поспішати», ст. *piletī* «старатися», слц. *pilny* «старанний, дбайливий; терміновий», вл., нл. *pilny* «старанний, дбайливий»; етимологічного пояснення не має (ЕСУМ, IV, 369); *szczedruwaty* «колядувати напередодні Нового року» (SH, 227) < **ščedrъ* (а.п.в.) (Скл., 140), *шчидрувати* «співати щедрівки та колядки на Богоявлення» (ДССР, 102), *шче"друвати* «щедрувати» (УГПЗН, 26), *щедрувати* (Жел., II, 1104), *щедрувати*, -рюю, -єш «співати щедрівки» (Гр., IV, 524), *щедрувати*, -ую, -уєш (Орф., 857).

Лексичну неусталеність у сучасній українській літературній мові засвідчує і група малопродуктивних безпрефіксних відпраслов'янських ітеративів (13) (з рухомою акцентуацією в межах суфікса), що корелюють з однокореневими дериватами дев'ятого чи, рідше, третього структурних класів:

віжлувати «віщувати, пророкувати» (СГГ, 39), *відати*, [*віда*] «звістка, повідомлення», [*віжливий*] «обізнаний, знаючий», [*звіжити*] «узнати, пізнати», [*невіжити*] «одурити», [*невіжий*] «незнаючий»; псл. *věděti* «знати»; споріднене з прус. *waiditai* «знаємо», дінд. *věda* «знаю», гот. *wait*,

нвн. (ich) *weiß* «т. с.»; іє. **ϰoid-*, **ϰeid-*, **ϰid-* «бачити, знати» (ЕСУМ, I, 390); *згавзувати* «вилаяти» (СБГ, I, 302), *гавзіти*; очевидно, у твірній основі наявна праслов'янська коренева морфема *gav-*, як і в ст.сл. *огавити* «турбувати», *огавиє* «прикрість», ч. *ohava* «виродок, потвора», *ohavny* «потворний, бридкий», схв. *gavitise* «відчувати огиду»; споріднене з литовським *gónėda* «набрід, натовп, голота» (ЕСУМ, I, 446); *hajniwaty* «марнувати», пор. *prohajniwaty* (SH, 67) / *згаїти часу* (ГБ, 268), *гайнувати* (Жел., I, 134), *гайнувати*, *-нюю*, *-єш* «переводити, розтрачувати», «бенкетувати, гуляти» (Гр., I, 266), *гайнувати* «переводити, розтрачувати; [бенкетувати, гуляти]», [*гаїнувати*] «т. с.»; очевидно, результат контамінації дієслова *гаїти* «даремно витрачати (час)» і іменника *гаїно* «гній, екскременти» (ЕСУМ, I, 454), *гайнувати*, *-юю*, *-єш* (Орф., 139); *займовати* «шпарувати», *займований*: *займована дошка* «обтесана дошка» (СБГ, I, 271) / *займити*; *кабзувати* (Жел., I, 328), [*габзувати*] «неславити, ганити, паплюжити», [*габзувати*] «т. с.», *соромити*, [*гавзовати*] «ремствувати, скаржитися, висловлювати незадоволення; ганьбити, паплюжити», [*гавзувати*] «дорікати, зневажати», [*гавзати*, *гавзувати*] «т. с.», [*кабзувати*] «псувати, ляяти, гудити»; ч. *havzovat* «з криком лягтися», слц. *gauza* «крик, безладдя», неясне; можливо, пов'язане з [*габцювати*] «хапати», похідним від [*габати*] «набридати, хапати», або з [*кавзувати*] «скаржитися» (ЕСУМ, I, 445); *квасиувати* *су* «м'ятися» (SH, 111), *квациувати* «м'яти, товкти» (СГГ, 92) / *квациати* «попаскудити» (ГБ, 270), *квациувати*, *-цюю*, *-єш* «сильно намазувати якоюсь рідиною, напр., фарбою» (Гр., II, 232), *квациати* «розмазувати», *квациати* «т. с.», *квацинути*, *квацинути*, [*квациувати*] «сильно намазувати», *квациати* (розм.), [*квациок*] «шматок м'якої глини», [*заквацианий*], *наквациувати* «багато намазати», [*розквациуватися*] «розмокнути, стати грузьким»; рос. [*квациать*] «замазувати жовтою глиною», бр. *квациць* «розмазувати», болг. [*квациам*] «мажу, заліплюю стіни болотом, вапном», слн. [*квациати*] «бризкати, хлюпати»; очевидно, посл. *квациати*, звуконаслідувальне утворення (ЕСУМ, II, 416); *кобзовати* «сварити, обзивати, ляяти» (СГГ, 24); *скроклювати* «зробити петлю» (СГГ, 172), *скрунцувати* «зав'язати»; «скрутити» (там же) / *скрунути* *сы* «скрунути» (ГБ, 293); *нуркувати* «пірнати» (Козій, 214) / *нурити* «норити» (ГБ, 280), *нуряти*, *-яю*, *-єш* «ширяти» (СУМ, V, 453); *опалувати*, жарт. «утікати», пор. слц. *opálat'* «розмахувати, махати чим-небудь» (СБГ, II, 21), *опалати* (Жел., I, 570), *палати* «очищати зерно від лузги та інших легких домішок, підтрушуючи його в решеті чи коритці», *опалати* «злегка прим'яти, підкидаючи в посудині (варену картоплю)»; рос. *палать* «провіювати зерно», бр. *палаци* «т. с.», п. *palac* «очищати зерно від полови», ч. *pálati* «коливати; трясти, чистити», слн. *pláti* «колихати; віяти»; посл. *palati*, **polti* «трясти, трусити (про процес віяння); очищати від полови», **pelti* «полоти» (ЕСУМ, IV, 261); *пантрувати*, *пантраути* «пилнувати, стежити», пор. *pazyty*, *sokotyty* (*sy*), *spantraty*, *wpantraty*, *wpantryty* (SH, 156), *пантрувати* «пилнувати, стежити», «доглядати; пазь дорогу — згр. пилнувати своє» (СГГ, 143), *пантрувати* (Жел., II, 600), *пантрувати* «дивитися пильно, уважно», «доглядати кого-, що-небудь; дбати про когось, щось» (СУМ, VI, 51–52); *tiamuwaty*, *tiamuty*: *tiemuwaty*, *tiemuty* «пам'ятати, міркувати» (SH, 237) / *тямитися* «пам'ятати ся» (ГБ, 298), *к(т)емувати* «пам'ятати»; «відчувати» (СГГ, 93), *тямувати* (Жел., II, 998), *тямувати* «те саме, що тямити» (СУМ, X, 347), *тямити*, *тямкувати*, *тямувати* «тямити; [думати; мати здібність, пам'ятати]»; рос. [*тямить*] «розуміти; тямити», бр. *цяміць* «розуміти, міркувати, тямити», *цямки* «кмітливий, тямущий»; переконливої етимології не має; зіставляється з гр. *τημελέω* «турбуюся, охоро-

няю», *τημελής* «турботливий, старанний» (ЕСУМ, V, 701); *халасувати* «жадібно їсти» (ДССР, 92), *халасувати, халасати* (Жел., II, 1032), *халасувати, -ую, єш, халасати* «лакомитися» (Гр., IV, 384), *халастати* «нищити (новий одяг)», «жадібно їсти» (СБГ, II, 336), [*халасати*] «жадібно їсти, жерти», [*халасувати*] «т. с.», [*халовати*] «їсти із задоволенням, смакувати»; не зовсім ясно; можливо, пов'язане з болг. *хала* «ненажера» (ЕСУМ, V, 150).

У досліджуваних говорах засвідчений шар префіксованих вербативів того самого структурного класу з імперфективною семантикою, маркером якої слугує морфологічний наросток (-ов-) до означеного афікса основи (-ува-), як і відтягненість на нього наголосу. Більшість наведених деривативів репрезентована запозиченими коренями. Автохтони належать до малопродуктивних утворень (12), що й унеможливило, мабуть, їх видову кореляцію з префіксованими перфективами (тотожної морфемної структури) з «рухомою акцентуацією», як і реєстрацію в лексикографічних джерелах обох варіантів української літературної мови. Не набули вони й семантичної співвіднесеності з однокореневими вербативами інших структурних класів (третього, восьмого та дев'ятого):

убайкóувати «умовляти» (СГГ, 190), [*бáяти*] «розповідати; ворожити», [*бáйкати*] «розповідати (писати) байки; балакати»; рос. *бáять* «говорити», бр. [*бáиць*] «говорити, базікати, плести нісенітницю», др. *баяти* «розповідати байки; чарувати», п. *bajać* «розповідати казки; базікати, вигадувати», ч. *bajati* «розповідати казки», ст. *báti, baju* «т. с.», вл. *bać* «розповідати казки, говорити нісенітницю», болг. *бáя* «замовляю, ворожу», м. *бае*, схв. *бáјати* «т. с.», слн. *bájati* «базікати, заклинати, ворожити, пророкувати»; псл. *bajati* (ЕСУМ, I, 157); *підбичóувати / підбичувати* «допомогти припряжними кінцями витягти віз з болота, під гору» (ДССР, 70) < *бичувати* «ляскати батогом» (СБГ, I, 54), *бичувати, -ую, -уєш* «не працювати, бути ледарем» (СГЦБ, 33), *бичувати* (Жел., I, 27), *бич* «палиця, частина ціпа; частина сукновального товкача; батіг», *бичувати* «бити батогом»; рос., болг., м. *бич*, бр. *біч*, др. *бичь*, п. *bicz*, ч., слц., вл. *bič*, нл. *bic*, схв. *бйч*, слн. *bič*; псл. *bič*, похідне із суф. -ць від дієслова *biti* «бити» (ЕСУМ, I, 188); *wypowistóuwaty* «розказувати», пор. *powistuwaty* (SH, 266); *окаменóувати*, тільки мин. ч. *окаменóували* «закидувати камінням» (СГЦБ, 322); *wymodóuwaty*: *wimodóuwaty, wymoduwyaty, wimoduwyaty* «видумувати щось нове», пор. *moduwaty* (SH, 266); *виосенóувати* «годувати протягом осені (про тварин)» (СГГ, 36), *осенувати* (Жел., I, 577); *опліткóувати* «обговорювати, повідомляти» (СГЦБ, 324); *пiтпорóувати* «підпірати»: А на пóс'л'ітку *пiтпорóувiцут* тóты с'ціни камiн'ом (СБГ, II, 76); *упрендовувати* «а домагається» (СБГ, II, 320), *прéндовать* «визнавати», бр. *прéндаваць* «поважати»; неясне (ЕСУМ, IV, 564); *спосагóувати* «вінувати», «давати придане», *спосáжувати*; док. до *спосажіти* «звінувати»: Їа не звiнована й не *спосажена* (СБГ, II, 244) / *посагувати* (Жел., II, 712), *посáг* «віно (майно, що дається дівчині при одруженні); посад (місце молодих на весіллі)», [*посагувати*] «одягати, вести й садовити молоду на посад», [*вiпосажити*] «дати придане», [*вiдпосáжити, спосагóувати, спосáжити, упосáжити*] «т. с.»; рос. [*посáг*] «одруження; посаг», бр. *посáг* «посаг», др. *посагъ* «одруження», *посагати* «одружуватися», п. *posag* «посаг», ч. заст. *posah* «т. с.», болг.ст. *сагати* «оженитися», ст.сл. *посагати* «виходити заміж»; псл. *posagъ* < **po-sǫg-*, пов'язане з «сягати» (ЕСУМ, IV, 534); *витовкóбу-*

вати / *вітовкти* «вирівнювати молотком лист заліза, алюмінієвий посуд» (СГЦБ, 70); *витуриго́увати* / *вітуригати* «приносити вантаж або виконувати важку роботу (перев. пов'язану з підніманням чого-небудь)», «те саме, що *випако́увати* 1» (СГЦБ, 71).

Отже, абсолютна більшість аналізованих дієслів у досліджуваному наріччі, як і в українській мові, послідовно засвідчує суфіксальну акцентуацію, процесуальну семантику й збереження графеми недоконаного виду мотивувальних дериватів. Вербативи колишньої пізньопраслов'янської рухомої акцентної парадигми, незважаючи на малопродуктивність ужитку, однаково репрезентують і кореляцію суфіксальної акцентуації з а.п.с. їхніх мотивувальних субстантивів. Частина відсубстантивних вербативів новітньої I і II а.п.а. також засвідчує суфіксальний тип наголошування, мотивованого наголосовою аналогією до дієслів колишньої а.п.с. Суфіксальний наголосовий тип засвідчений і в дієсловах, співвідносних з однокореневими дериватами четвертого, восьмого структурних класів колишньої а.п.а.-b., як і дев'ятого а.п.в., що вмотивовується тією ж аналогією (наголосовою й дериваційною).

Вербативи із субстантивними афіксами (суфіксами і рідко префіксами), що виявляють спроможність семантичного співвіднесення з однокореневими дериватами восьмого й рідко дев'ятого структурних класів пізньопраслов'янських рухомої, баритонованої (баритоновано-окситонованої) і окситонованої акцентних парадигм, також характеризуються суфіксальним типом акцентуації, спричиненого аналогічними процесами.

Більшість десубстантивів, яким властива семантична співвіднесеність з однокореневими дериватами дев'ятого і рідше другого та четвертого структурних класів, що належать до всіх трьох пізньопраслов'янських акцентних парадигм, своїм суфіксальним наголошуванням завдячують наголосовій аналогії до власне девербативів колишньої а.п.с.

У досліджуваних говорах, не без впливу дериваційних ресурсів обох варіантів української літературної мови, побутує незначна група префіксованих імперфективів-автохтонів, дериваційним маркером яких є морфологічний наросток (-**ов-**) до означеного суфікса основи (-**ува-**), як і відтягненість на нього наголосу, попри відсутність в українській мові корелятивних префіксованих відповідників з перфективною семантикою.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ГБ — Верхратський І. Говір батюків. — Л., 1912. — 308 с.
Гр. — Словарь української мови : В 4 т. / За ред. Б. Д. Грінченка. — К., 1958–1959.
Даль — *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т. — М., 1978–1980.
ДСсР — *Горбач О.* Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізці й Лагодів // Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області : Відбиток з «Наукових Записок» Укр. техн.-господар. ін-ту в Мюнхені. — 1965. — Т. 7(10). — С. 24–103.
ЕСУМ — Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Голов. ред. О. С. Мельничук. — К., 1982–2012.
Жел. — *Желеховський Є., Недільський С.* Малоруско-німецький словар : У 2 т. — Мюнхен, 1982.

- Козій — *Козій Н.* Говірка містечка Олешичі на Любачівщині // Діалектологічні студії. 7 : Традиції і модерн / Відп. ред. П. Гриценко. — Л., 2008. — 416 с.
- Орф. — Орфографічний словник української мови. — К., 1994. — 864 с.
- РУС — Русско-украинский словарь : В 3 т. / Редкол.: И. К. Белодед (председ.) и др. — К., 1987. — Т. 1. — 848 с.
- Саб. — *Сабодаш І.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. — Ужгород, 2008. — 478 с.
- СБГ — *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок : У 2 ч. — К., 1984.
- СГГ — Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. — Л., 1997. — 232 с.
- СГГБ — *Негрнч М.* Скарби гуцульського говору : Березови. — Л., 2008. — 224 с.
- СГЦБ — *Матійв М.* Словник говірок центральної Бойківщини. — К., 2013. — 601 с.
- Скл. — *Скляренко В. Г.* Праслов'янська акцентологія. — К., 1998. — 342 с.
- СКУТГ — Словарь карпатоукраинского торуньского говора / Отв. ред. А. Ф. Журавлев. — М., 2001. — 216 с.
- СУМ — Словник української мови : В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. — К., 1970–1980.
- СУМ (7) — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д. Гринчишин. — Л., 2000. — Вип. 7. — 255 с.
- УГПЗН — Українські говірки південно-західного наріччя : Тексти / Упоряд. та автор передмови Н. М. Глібчук. — Л., 2005. — 238 с.
- SH — *Japów J.* Słownik huculski [text] / Oprac. i przygot. do druku J. Rieger. — Kraków, 2001. — 302 s.

(Дрогобич)

К. М. IVANOCHKO

THE GROWTH OF THE SUFFIXAL ACCENTUATION OF THE VERB STRUCTURAL CLASS I IN THE SOUTHWESTERN UKRAINIAN SUBDIALECTS

In the article the formation of Structural Class I verbatives with autochthonous roots has been investigated. All of them are characterized by stem derivativity, semantic correlation with one-root derivates of different structural classes and accentuation types, semantics (less frequent state) processuality; and as far as suffixal formations are concerned they are characterized by an imperfective aspect grammeme, movable stress (within the relational suffix), motivated mostly by stress analogy to the late pre-Slavic movable accent paradigm verbatives and derivational processes.

Keywords: suffixal accentuation (accent movability within an affix), stress analogy, late pre-Slavic baritone, oxytone and movable accent paradigms, motivating stems.